

BUXORO VILOYATI
HOKIMLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

BUXORO
DAVLAT
UNIVERSITETI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI

DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH
DEPARTAMENTI

DAVLAT TILI - TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA MIQYOSIDAGI ILMIY-AMALIY ANJUMANI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI
DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH DEPARTAMENTI
BUXORO VILOYAT HOKIMLIGI

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

*(O'zbek tiliga Davlat tili maqomi berilganligining 31 yilligiga
bag'ishlangan respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari)*

BUXORO, 2020-yil, 16-oktabr

MILLIY YUKSALISH MEZONI

Asadova M.F.	Zamonaviy tilshunoslikning milliy yuksalish va ilmiy tafakkur taraqqiyotidagi o'рни	431
Berdiyeva D.T. Alloqov F.B. Yaxshiqulova M.T.	Ayrim Qorako'l shevalarining leksik-semantik xususiyatlari	435
Boltayeva N.O'.	Publitsistik matnlarda sarlavhaning ifoda usullari	441
Bozorova G.Z.	O'zbek tilidagi pleonastik birliklar tasnifi	445
Halimov E.	Ona tili – millat g'ururi	458
Hamroyeva N.N.	Iltifot shaxslararo og'zaki muloqotning muhim tarkibiy qismi sifatida	454
Hamroyeva Sh. Gulyamova Sh.	Elektron lug'atlar kompyuter leksikografiyasi mahsuli	459
Haydarov A.	Ingliz va o'zbek tillarida onomatopeyalarning uslubiy xususiyatlari	465
Haydarova N.	O'zbek tili frazeologizmlarida milliy xususiyatlarning aks etishi	472
Islamov O'.	Til madaniyatining taraqqiyoti xususida	475
Karimov S. Rashidova U.	O'zbek tilida uslublararo frazema qo'llashda xilma-xillik	479
Mo'minov Sh. Madaminova S.	Rahbar nutqida hozirjavoblik	483
Nazarova S. Xojiyeva M.	So'z birikmalarida sintaktik va nominativ xususiyatlar uyg'unlashuvi	486
Qobilova A.	Perifrastik nominatsiyaning xususiyatlari.	490
Raximova R.	O'zbek tili tarixiga bir nazar	493
Salixova N.	O'zbek tilida undov so'zlarning o'рни	498
Qodirova Z.	Qisqa matnlarning lingvistik xususiyatlari	501
Sobirova D. Ziyoyeva M.	O'zbek muloqotida pleonazm	504
Sobirova D.	Publitsistik matnlarda so'z birikmasi-sarlavhalar	506
Toirova G.	Milliy korpus fragmenti interfeysini	509

O'ZBEK TILI FRAZEOLOGIZMLARIDA MILLIY XUSUSIYATLARNING AKS ETISHI

Haydarova Nodirabegim Axtamjon qizi
BuxMTI o'qituvchisi

ANNOTATSIYA. Maqolada tilning lingvomadaniy ahamiyati uning lug'at boyligidagi so'zlarning milliylikni aks ettiruvchi xususiyatlari to'g'risida fikr bildirilgan.

KIRISH. Til nafaqat o'tmishni, balki millatning buguni va ertasini ham ko'rsata oladigan mezonidir. Milliy uyg'onish davrining zabardast vakili Abdulla Avloniy aytganidek: "Har bir millatning dunyoda borligini ko'rsatadurg'on o'ynay hayoti til va adabiyotdur. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur". Til jamiyat bilan bir butunlikda rivojlanadi. Bugungi kunda jahon lug'atshunosligida lug'atlarga kiritiladigan so'zning nafaqat ma'nosi, balki madaniy xususiyatlari ham ko'rsatib o'tilmoqda. Zamonaviy tilshunoslikda bu holat lingvokulturologik xususiyatlar deb yuritiladi. Tilning lingvomadaniy ahamiyati uning lug'at boyligidagi so'zlarning milliylikni aks ettiruvchi xususiyatlari bilan ifodalanadi. Shu jumladan frazeologizmlar ham tilning lingvomadaniy qirralarini ochish uchun xizmat qiladi.

ASOSIY QISM. Frazeologizmlar tilning alohida birligi bo'lib, tuzilishiga ko'ra erkin bog'lanma yoki gapga teng, to'liq yoki qisman semantik qayta shakllangan obrazli, turg'un so'z birikmalarini o'z ichiga oladi. Frazeologizmlar xalq tomonidan yaratilgan bo'lib, ularning mualliflari ma'lum emas, kelib chiqish manbalari aniq emas. Shu ma'noda frazeologiya tilning umumiy tizimiga kiruvchi mikrosistema bo'lib, bu tizim o'zida o'tmish merosni, qadriyatlarni aks ettiradi, avloddan – avlodga o'tadi. Binobarin o'zbek tilidagi ayrim frazeologizmlar ham millatimizning urf-odatlarini, an'analari va irimlari ta'siri ostida shakllangan.

Jumladan, o'zbek xalqida azaldan quloqtishlar odati mavjud. Quloqtishlar, ya'ni beshikketdi odati hozirgi kunda Surxondaryo viloyatining ayrim tuman va qishloqlarida saqlanib qolgan. Oilada qiz bola tug'ilib, chillasi chiqqandan keyin beshik to'yi o'tkaziladi. Qarindosh urug', do'st-og'aynilar yangi farzand bilan muborakbod etgani bu oilaga kelishadi. Shunda o'g'illik birodarlardan biri niyat qilib, yetaklab borgan 5-6 yashar o'g'ilchasiga chaqaloq qizchani tilaydi, so'ratadi. Qizi bor oilaning buvasi, buvisi, ota-onasi va qarindosh-urug'lari rozilik berishsa,

“quloqtishlar” odati o‘tkazilgan. Boyagi bolakay beshikda yotgan qizaloqning “qulog‘ini tishlagan”. Qadim zamonlarda bunday “qudachilik” marosimi qabilalar o‘rtasidagi urush-janjallarga chek qo‘ygan. Tinch qo‘shnichilikni saqlab qolgan. Mazkur odatni ifodalovchi, “qiz bolani go‘dakligidayoq bo‘lajak qaylig‘i deb belgilab qo‘ymoq” ma‘nosida *qulog‘ini tishlamoq* iborasi qo‘llaniladi: *Qizimni tilga olavermi, tug‘ilgan kunida qulog‘ini tishlagan kuyovi bor; o‘g‘ling kelib, kuyov bilan oramiz buzilay deb qoldi.*

O‘zbek oilasida bola tug‘ilishi bilan chilla davriga katta e‘tibor beriladi. Farzand ko‘rgan ayol va uning chaqalog‘i chilla davrida maxsus sharoitda saqlanib, turli ins-jinslar va kasalliklardan himoya qilinadi. An‘anaga ko‘ra ona va chaqaloq 40 kungacha uydan chiqmasligi, bolali uyga begona odam kirmasligi va chillali uyda chiroq o‘chmasligi kerak. Chilla an‘anasi “tuqqaniga qirq kun bo‘ldi” ma‘nosidagi *chillasi chiqdi* iborasi bilan ifodalanadi: *Chillasi chiqishi bilan Hadya ham alohida qizlar yacheykasi tuzishga boradi.*

Frazeologik birliklarning tayanch komponenti sifatida tarixiy va diniy-mifologik mashhur shaxslarning nomlari kelishi mumkin: *Xo‘ja ko‘rsinga “shunchaki nomigagina”, Musoning alamini Isodan olmoq “aybdor chetda qolib, aybsiz kishiga qarshi ish tutmoq”, Xizrni yo‘qlasam bo‘lar ekan “kimnidir ko‘rish istagi qo‘qisdan ro‘yobga chiqqanda aytiladigan ibora”.*

Turli geografik joy nomlari ham frazeologik birliklarning tayanch komponentlari vazifasida keladi. Masalan, o‘zbekcha frazeologik birliklar tarkibida O‘zbekiston hududida joylashgan shahar, qishloq, daryo va sahrolar nomlari uchraydi. Frazeologik birliklar tarkibida qo‘llanilgan toponimlar o‘zlari jonlantiradigan sifat va belgilar, chunonchi, uzoqlik, saxiylik, taqvodorlik kabi alomatlar timsollari sifatida namoyon bo‘ladi: *Beva xotinga Buxorodan it xuradi, onasini Uchqo‘rg‘ondan ko‘rsatmoq* frazeologik birliklari tarkibidagi “Buxoro”, “Uchqo‘rg‘on”, O‘zbekiston hududida joylashgan geografik nom bo‘lsa, *tuxumi Bag‘doddan kelibdimi?*, iborasi tarkibida foydalanilgan “Bag‘dod” shahri, o‘zbek xalqi uzoq asrlar davomida munosabat-muloqotda bo‘lib kelgan shahar nomlaridan hisoblanadi.

Ma‘lumki, xalqimiz kiyinish madaniyati nuqtayi nazaridan ham dunyodagi xalqlarning oldingi saflarida turadi. Bir necha ming yillar ilgari ota-bobolarimiz egniga yaktak-lozim, oyoqqa kovush-maxsi, etik, boshga shabpo‘sh, do‘ppi, telpak, ustga chopon, to‘n kiyib, belga belbog‘, qars boylashgan. Shuning uchun ham xalqimizda erkak kishilikni ramziy

ifodalash xususida “belingda belbog‘ing bormi?” degan ibora qolgan. Har bir xalqning o‘ziga xos kiyim-kechak nomlari va realiyalari ham milliy frazeologizmlarni hosil qilishda asos vazifasini o‘taydi. Masalan, *to‘nini teskari kiyib olmoq* “o‘chakishgan holda qaysarlik qilmoq”, *do‘ppini osmonga otmoq* “juda xursand bo‘lmoq”, *do‘ppi tor keldi* “iloh-imkonsiz og‘ir ahvolga tushmoq”, *bir-ikki yaktakni ortiqroq yirtgan* “yoshi kattaroq, turmush tajribasi ko‘proq” *chorig‘ini sudramoq* “zo‘rg‘a-zo‘rg‘a, amal-taqal qilib yashamoq”, *paytavasiga qurt tushdi* “xotirjamligi buzilib, bir yerda tinch tura olmaslik”, *ko‘rpasiga qarab oyoq uzatmoq* “imkoniyatini hisobga olib ish tutmoq”, *chovlisini solmoq* “aralashmoq”, iboralari shular jumlasidandir.

Iste‘mol qilinadigan taom nomlari mavjud bo‘lgan frazeologik birliklar ham ko‘p hollarda milliy xususiyatga ega bo‘ladi: *osh bermoq* “to‘ymarosim munosabati bilan katta qozonda palov damlatib, ziyofat o‘tkazmoq: *Xuddi shu o‘g‘il tug‘ilganda Pirimqul hoji qo‘y ham, ho‘kiz ham so‘ydirib, yurtga osh berdi*; *tog‘ni tolqon qilmoq* “har qanday katta va og‘ir ishni ham bajarmoq”: *Undan keyin charchamaguningcha chopma, ayni qizishgan vaqtingda, g‘ayrating kelib, tog‘ni tolqon qilaman deganingda dam ol, birpasgina dam ol!* Turli madaniyatlarda iste‘mol qilinadigan taom turlari haqida gap ketganda, birinchi navbatda, taom tayyorlanadigan mahsulotning halol yoki haromligiga e‘tibor qaratiladi. Shuning uchun ham muayyan lingvomadaniy birliklarning obrazlilik joriy etilgan taqiq asosida yaratiladi.

Ayrim frazeologizmlar tarkibida keladigan musiqaviy asbob nomlari ham iboralarga milliy ruh bag‘ishlaydi. Masalan, o‘zbek tilida “ro‘yobga chiqishi aniq bo‘lmagan narsa haqida hovliqmalik bilan vaqtdan oldin gapirmoq” ma‘nosida *to‘ydan ilgari nog‘ora qoqmoq* frazemasi qo‘llaniladi.

Xulosa. Bugungi kunda o‘zbek tilining frazeologik boyligi haligacha to‘liq shakllantirilmagan. Shuning uchun frazeologik birliklarni yig‘ish, tasniflash, lingvomadaniy nuqtayi nazardan tadqiq etish, ularni o‘zga madaniyat iboralari bilan qiyosiy o‘rganish bugungi o‘zbek tilshunosligining kechiktirib bo‘lmaydigan dolzarb masalalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. Darslik. – T: Fan, 2005. – b.239
- 2.Sattorov M. O‘zbek udumlari. – T., 1993. – b. 21-22
- 3.Yo‘ldoshev B. Frazeologizmlarning adabiy til normasi munosabatiga doir.-T.:O‘TA.1992.3-son.-b.37-42.